

Mehmed Ârif Bey'in Eserleri'nde Mısır*

Egypt In The Works Of Mehmed Ârif Bey

Öz

Muhammet Sani ADIGÜZEL**

** Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye E-mail: msadiguzel@fsm.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-4616-7899](https://orcid.org/0000-0002-4616-7899), [ROR ID: ror.org/04mma4681](https://ror.org/04mma4681)

* Bu makale, 24-26 Nisan tarihlerinde Mısır'da düzenlenen XI. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (INCSOS) sunulan "Mehmet Arif Bey'in Eserlerinde Mısır" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

Gönderilme Tarihi / Received Date
24.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date
31.07.2025

Yayın Tarihi / Publication Date
21.10.2025

Atıf/Citation: Adigüzel, M., S., Mehmed Ârif Bey'in Eserleri'nde Mısır *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 32, 181-201 doi.org/10.30767/diledeara.1705431

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makaleler CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies

The articles published in our journal are published as open access under the CC-BY-NC-ND license. tded.org.tr | 2025

Hayatla kitap arasında çok yakın bir ilişki vardır. Kitap hayatı etkilediği gibi hayat da kitabı etkiler. Daha doğrusu bunlar karşılıklı etkileşim içindedirler. Etkileşim için "ilme'l-yakin", "ayne'l-yakin" ve "hakke'l-yakin" üçlemesi iyi bir örnek teşkil eder. Bu üçlemeye göre konu hakkında önce bilgi edinilir, sonra gözlem yapılır ve ardından da bu ikisi birleştirilir, bir başka deyişle içselleştirilir. Bu yöntem duruma göre ögeler yer değiştirilerek de uygulanabilir. Yazarların hayat hikâyelerinde de buna benzer bir durum vardır. Bir defa bütün eserler hayat hikâyesine dâhildir. Mehmed Ârif Bey'in hayatı ve eserlerine bu gözle bakıldığı takdirde onun iki eserinin de hayatının birer ürünü olduğu görülür. Onun hem "Binbir Hadis" (1901) hem "Başımıza Gelenler" (1903) adlı eseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın maiyetinde hizmet ettiği sıralarda yazılmıştır. "Başımıza Gelenler" "93 Harbi" diye de bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Anadolu ordusu başkumandanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın maiyetindeki mühimme başkâtipliği ve yine "Binbir Hadis" onun maiyetindeki Mısır Fevkalade Komiserliği Başkâtipliği dönemleriyle ilgilidir. Her iki eserde de Mısır'dan bahis vardır. Yazar Kahire'de yayımlanan bu eserlerden "Başımıza Gelenler" adlı eserinin sonuna "Mısır'a Dair" başlıklı bir "zeyl" eklemiştir. "Binbir Hadis" adlı eserinde ise, bazı hadislerin şerhinde Mısır'da yaşadığı olaylardan örnekler vermiştir. Bu çalışmada Mehmed Ârif Bey'in eserleri Mısır açısından incelemeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Ârif Bey, Başımıza Gelenler, Binbir Hadis, Hatırat, Mısır Hatıraları

Abstract

There is a very close relationship between the life and the book. As the book affects the life, the life affects the book as well. Rather the two stand in a reciprocal interaction. The three degrees of knowing presents a good example for this interaction, namely "ilme'l-yakin", "ayne'l-yakin" and "hakke'l-yakin". According to the this, one first acquires information about a certain object, then makes observation and after that combines or incorporates the two. This method can also be applied by replacing the main elements. Life stories of authors have a similar dynamic. Works of the author are included in the story. Mehmed Ârif Bey's works are products of his life. Both "Binbir Hadis (A thousand and One Hadiths)" (1901) and "Başımıza Gelenler (Things Befell on Us)" (1903) were written while he was in the service of Gazi Ahmed Muhtar Pasha. "Başımıza Gelenler" is related to the period when he was chief clerk under Gazi Ahmed Muhtar Pasha who was then commander-in-chief of Anatolian army in 1877-1878- Ottoman-Russian war, also known as "93 Harbi (war of 93)". And "Binbir Hadis" is linked to the period he served as chief clerk when the Pasha was Extraordinary Commissioner of Egypt. Both works published in Egypt and contain references to Egypt. The author wrote an addendum to "Başımıza Gelenler" titled "Mısır'a Dair (on Egypt)". In "Binbir Hadis" used examples from his daily life in Egypt while explaining some hadiths. In this paper, these works will be examined with respect to their portrayal of Egypt.

Keywords: Mehmed Ârif Bey, Başımıza Gelenler, Binbir Hadis, Memoirs, Memoirs of Egypt

Giriş

“Ey Nil! Şaşıyorum sana

Hâlâ yatağında!”

-Hasan Akay.

Yazarlar görevleriyle birlikte anılır. Bu durum görevi başında vefat edenler için daha fazla geçerlilik arz eder. Birçok devlet görevinde bulunan Mehmed Ârif Bey (1845-1897) en son “Mısır Fevkalade Komiserliği Başkâtibi” olarak görev yapar. Bu görevini 1885’ten 1897’ye kadar sürdürür ve eserlerini de bu süre zarfında kaleme alır. Vefatından sonra oğulları tarafından neşredilen eserlerinde, en son görev yeri dikkate alınarak, müellifin isminin altına, “Mısır Fevkalade Komiserliği Başkâtib-i Esbaki” yazılır. Onun bu en son görevi ve diğer görevleri oğulları Celâled-din Ârif ve Necmeddin Ârif tarafından yazılan “Müellif-i Kitabın Tarihçe-i Hayat-ı Resmîyesi” başlıklı yazıdan hareketle kronolojik olarak verilebilir:

1845	Erzurum Kale Topçu Miralayı ve Karacehennem İbrahim Paşa'nın yeğeni Karahisar-ı Şarkıyye'de Avutmuşlu Hacı Osman oğlu Hacı Ömer Bey'in oğlu olup 1261 sene-i hicriyesi rebülevvel ayının yirminci cuma gecesi [29 Mart 1945] Erzurum'da tevellüd eder.
1861	1278 senesine kadar tahsilde bulunduktan sonra sene-i merkûmede Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn merkezi olan Erzurum eyaleti Ordu Meclis-i Tahrirat Odasına mülâzemetle devam eder.
1862	1279 Merkez-i ordunun Erzincan'a nakli münasebetiyle eyalet-i mezkûrede Tahrirat Odasına nakledilir.
1869	1282 Erzurum vilayeti Meclis-i Temyîz-i Hukûk Başkâtibetine memur olur.
1870	1283 Erzurum vilayeti Meclis-i Deavi Başkâtibi olur.
1871	1284 Meclis-i Deavi Müstantikliğine tahvil eder.
1873	1286 senesinde Divan-ı Temyîz-i Vilayet-i Başkâtibetine getirilir.
1877	1294 senesi rebülevvelinde yani Rusya muharebe-i ahîresinde kitâbet-i mezkûre uhdesinde kalmak üzere başkaca Anadolu Ordu-yu Hümâyûnu Kumandanı Müşir Devletlü Ahmed Muhtar Paşa hazretlerinin Mühimme Başkâtibetine tayin olur.
1878	1294 Divan-ı Temyîz-i Vilayet-i Başkâtibetine infisal ve bir zaman sonra Dersaadet Mahkeme-i Temyîz Hukuk Dairesi Zabıt Kitâbetine nakleder.
1879	1295 senesi şabanında yani Girit İhtilâli'nde Gazi Ahmed Muhtar Paşa refakatinde azîmet eden heyetin Umûr-i Tahrîriyesi Başkâtibetine memur olur.
1880	1296 senesi evâilinde Saltanat-ı Seniyye ve Yunan murahhaslarından teşekkül eden Tashih-i Hudut Komisyonu'na murahhas-ı evvel tayin buyurulmuş olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa hazretleriyle Preveze'ye gider.
1881	1297 senesinde Dersaadet Bidayet Mahkemesi Müddei Umumiliği'ne getirilir.
1882	1298 Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Hukuk Dairesi azalığına tayin buyurur.

1885	1300 senesi Dersaadet Mahkeme-i İstinaf azalığına ve sene-i merkûme nihayetinde Kastamonu vilayeti Adliye Müfettişliğine tayin buyurulur. 1300 senesi rebiülevvelinde mezkur müfettişlik uhdesinde olduğu hâlde Mısır Fevkalâde Komiserliğine tayin buyurulan Müşir Devletli Gazi Ahmed Muhtar Paşa hazretlerinin başkitâbeti ile Mısır'a i'zâm buyurulur.
1894	1311 senesinde Avrupa'ya seyahat eder. Garb'ın ahvâlini, hikmet ve ibret nazarıyla temaşa eyler.
1896	1314 sene-i hicriyesinde Mısır'da hastalanarak berây-i tedavi Dersaadet'e avdet eyler.
1897	1315 senesi saferinin on üçüncü salı günü [14 Temmuz 1897] Dersaadet'te, Heybeliada'da müptela olduğu seratân-ı mide hastalığından terk-i hayat-ı dünyevi eder. Naşı Topkapı haricinde Merkez Efendi Dergâhı hazîresine defnolunur.

Mehmed Ârif Bey'in iki eseri vardır. Vefatından kısa bir süre sonra gün yüzüne çıkan bu eserler “Binbir Hadis” (1901) ve “Başımıza Gelenler” (1903) adlarını taşır. Eserlerin yazılma tarihleri göz önünde bulundurulduğunda önce “Başımıza Gelenler”in esas kısmı (1890) ve daha sonra “Zeyl”i (1893) ile “Binbir Hadis”in (1891) yazıldığı görülmektedir. Birbiriyle çok yakın tarihlerde yazılan eserlerden “Başımıza Gelenler”de daha önce yazılan notlardan yararlanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine aynı şekilde bu eserde bir hadis şerhinin bulunması bu ihtimali güçlendirmektedir. Yine 1988'ten 1991'e kadar yazılan bu eserler birbirini tamamlar nitelikte olup “Başımıza Gelenler” için çözüm hadislerde, “Binbir Hadis”te aranmış gibidir:

Başımıza Gelenler	Binbir Hadis
<p>Hatta “Câmiu's-Sâgir”de “Sünnen-i Ebî Dâvut”tan nakl ile İbn-i Mesut radiyallahu anh hazretlerinden mervî şu hadis-i şerifi görmüştüm:</p> <p>«عَجِبَ رَبُّنَا عَزَّ وَجَلَّ مِنْ رَجُلٍ غَزَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَنْهَرَمَ أَصْحَابُهُ فَعَلِمَ مَا عَلَيْهِ فَرَجَعَ حَتَّى أَهْرَيْقَ دَمُهُ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَأْتَكِيهِ أَنْظُرُوا إِلَى عَبْدِي رَجَعَ إِلَى عَبْدِي رَجَعَ رَغْبَةً فِيمَا عُنْدِي وَشَفَقَةً مِمَّا عُنْدِي حَتَّى أَهْرَيْقَ دَمُهُ»</p> <p>Ev kemâ kal meal-i âlisi: Cenâb-ı Hak fi sebilillillah gaza eden <i>ol âdemi</i> beğenir, yani <i>ol âdemden</i> razı olur ki, esnâ-yı muharebede arkadaşları münhezimen savuştukları sırada, o zat uhdesine o anda terettüb eden vâcibâtı <i>bilir ve ifa eder de ona göre ricat eyler ve ricat</i> ederken de kanı dökülür yani şehit olur. Ol vakit Hazreti Allah melâke-i kirâmına hitaben buyurur ki: Bakınız şu kuluma ki, benim rıza-yı şerifime rağbetle görülecek işini gördükten sonra ricat ederken kanı döküldü. Sükkân-ı Mele-i iliyî'nin <i>nezdinde</i> dahi ol şehid-i vahîd zikr-i hayır ile temcîd olunur.</p>	<p>Cenâb-ı Hak fi sebilillillah gaza eden <i>bir adamı</i> beğenir, yani <i>ondan</i> razı olur ki, esnâ-yı muharebede arkadaşları münhezimen savuştukları sırada, o zat uhdesine o anda terettüb eden vâcibâtı bilir <i>de ifa eder. Ona göre ricat eyler. Ricat</i> ederken de kanı dökülür, yani şehit olur. O vakit Hazreti Allah melâke-i kirâmına hitaben buyurur ki: Bakınız şu kuluma ki, benim rıza-yı şerifime rağbetle görülecek işini gördükten sonra ricat ederken kanı döküldü. Sükkân-ı Mele-i iliyî'nin <i>indinde</i> dahi ol şehid-i vahîd zikr-i hayr ile temcîd olunur.</p>

Başımıza Gelenler	Binbir Hadis
<p>Şürrâh-ı hadîs diyorlar ki: Arkadaşları münhezimen savuşmuş oldukları hâlde, bir âdem, bulunduğu mevki ve hâle nazaran muhâkeme-i umûr eder <i>de</i> o sırada görülecek bir iş var <i>ise</i>, onu yapar <i>ise</i>, <i>yani</i> ya düşmana <i>bir zarar ikâ edebilecek veyahut</i> refikasının ve umum heyet-i islâmiyenin hayır ve menfaati mucib olacak <i>derecede bir fırsat el verdirmek yollarını</i> mütalaa ile vikâye-i maslahat için icap eden tedbiri icra etmek emeliyle mevki-i harbde bir müddet teahhur eyler ve sonra da ricat eder iken şehit olur <i>ise</i>, tahsin ü sitayiş-i rabb-i müsteani kazanır.</p> <p><i>İşte fenn-i harbi bu hadîs-i şerîf icmâl eylemiştir.</i> Bir muharebede bir kumandan, bir âmir, bir zâbit, bir nefer icâb-ı hâli bilip ona göre davranmalıdır.</p> <p>Kendisini telaşa kaptırmayıp bulunduğu mevkide layıkıyla tefekkür-i umûr ile, acaba o sırada acâleten ricat etmek mi mensup olduğu <i>heyet-i askeriye</i> namına hayırlıdır yoksa <i>o anda hâdis olan</i> bir işi yaparak badehu geriye gitmek mi menfaatlidir? İşte bu vâcibâtını ifa eden âdem, vazife-i mukaddesesini kemâyelik icra etmiş demektir. Artık dünyada kalsa da kalmasa da kazandığı şeref ve meziyet ona kâfi ve vâfidir.</p> <p>Mehmed Ârif, 1910, 76-79)</p>	<p>Şürrâh-ı hadîs diyorlar ki: Arkadaşları münhezimen savuşmuş oldukları hâlde, bir adam, bulunduğu mevki ve hâle nazar <i>ile</i> muhâkeme-i umûr ederek o sırada görülecek bir iş var <i>ki</i>, onu yapar <i>ise</i>, ya düşmana bir <i>mazarrat gelecek yahut</i> refikasının ve umum heyet-i islâmiyenin hayır ve menfaati mucib olacak <i>bir fırsat elverecek. İşte buralarını</i> mütalaa ile vikâye-i maslahat için icap eden tedbiri icra etmek emeliyle mevki-i harbde bir müddet teahhur eyler ve sonra da ricat eder iken şehit olur <i>ise</i>, tahsin ü sitayiş-i rabb-i müsteani kazanır.</p> <p><i>Fenn-i harb bu kelam-ı şerîfden, mûhre-i finûn-ı harbiyenin ciltler dolusu yazdıkları kitapları bu hadîs-i şerîfin tefsirinden ibarettir.</i> Bir muharebede bir kumandan, bir âmir, bir nefer icâb-ı hâli bilip ona hareket etmelidir.</p> <p>Kendisini telaşa kaptırmayıp bulunduğu mevkide layıkıyla tefekkür-i umûr ile, acaba o sırada acâleten ricat etmek mi mensup olduğu cemat-ı askeriye namına hayırlıdır yoksa <i>görülüverecek</i> bir işi yaparak badehu geriye gitmek mi menfaatlidir? İşte bu vâcibâtını ifa eden adam, vazife-i mukaddesesini kemâyelik icra etmiş demektir. Artık dünyada kalsa da kalmasa da kazandığı şeref ve meziyet ona kâfi ve vâfidir.</p> <p>(Mehmed Ârif, 1909, 235-236)</p>

Görüldüğü gibi “Başımıza Gelenler”de yer verilen hadis şerhi neredeyse hemen aynı şekilde “Binbir Hadis” şerhinde de yer almaktadır. Söz konusu bu bir hadis şerhinin bin bir hadis şerhine dönüştüğü söylenebilir. Yazar tarafından söylenmemekle birlikte bu hadis ve hadislerin ve de “Binbir Hadis”te yer alan bir hadisin kaynağının aynı oluşu ayrıca zikredilebilir. Bu kaynak 1445’te Mısır’da, Süyut’ta doğan ve 1505’te Kahire’de vefat eden İmam Süyûtî’nin 1501’de yazdığı “Câmiu’s-Sâgir”dir. Mehmed Ârif Bey gibi “Hazreti Muhammed ve Hadisleri” adlı “Binbir Hadis” kitabı yazan Gölpinarlı’nın verdiği bilgiye göre 1851’de Fransızcaya çevrilerek Marsilya’da basılan bu eser, 1871’de de Mısır’da Bulak Matbaası’nda iki cilt olarak basılmıştır. Kitabın kenarında Abdürreâf Münâvî’nin (ö. 1621) “Künüzü’l-hakâik min hadis-i hayri’l-halaik” adlı eseri vardır (Gölpinarlı, 1972). Mehmed Ârif Bey’in hadislerden sadece birini Münâvî’den ve diğerlerini tamamıyla Suyûtî’den almış olması “Binbir Hadis”in kaynağı konusunda bir fikir verebilir.

“Başımıza Gelenler”

Mehmed Ârif 1306 [1888] senesinin 5 muharreminde (Mehmed Ârif, 1910, 6) yazmaya başladı. “Başımıza Gelenler”i 15 Ramazan 1307 / 22 Nisan 1306'da (Mehmed Ârif, 1909, 464), yani 4 Mayıs 1890'da, yirmi ay gibi bir sürede tamamlamıştır. Ancak söz konusu esere sonradan eklenen “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl” kısmı için bu tarih daha sonradır: “Bu bahsi karaladığım tarih ki, 1308 (1891) senesidir.” (Mehmed Ârif, 1910, 522) ve “Kanalın vâridât-ı umumiyesi 1893 senesinin neşrolunan hesab-ı resmîyesine göre iki milyon sekiz yüz bin İngiliz lirasına bâliğ olduğundan bundan senevî birçok milyon lira kadar Mısır hazinesine girecek!” (Mehmed Ârif, 1910, 497) cümlelerinden da 1890'da yazılmış olan söz konusu eserdeki “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl”in en erken 1893'de yazıldığı göstermektedir. Bu demektir ki, “Başımıza Gelenler”in esas kısmı yazıldığından on üç, “Zeyl” kısmı ise on yıl sonra yayımlanmıştır. “Binbir Hadis” şerhinde yazım tarihi eserin sonunda verilmiştir: 8 Cemâziyelevvel 1307 - 7 Kânûnusânî 1305 [1891], Mısır, Kahire, İsmailiye Sarayı (Mehmed Ârif, 1909, 460) Bu da demektir ki, “Binbir Hadis” yazılışı üzerinden on yıl geçtikten sonra basılmıştır.

İlk baskısı Mısır'da 1903'te, ikinci baskısı İstanbul'da 1910'da yapılan “Başımıza Gelenler” 1888-1890 yılları arasında Kahire'de yazılmıştır. Eser “93 Harbi” diye bilinen 1977-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin Anadolu Cephesinden bahseden bir kitaptır. Bu harbin bir de Rumeli Cephesi vardır. Bu Cephe ilgili de Zağra Müftüsü Hüseyin Râci Efendi'nin Tarihçe-i Vak'a-i Zağra (Zağra Müftüsünün Hatıraları) adlı bir eseri vardır (Hüseyin Râci Efendi, t.y.c). Gerek Zağra Müftüsünün Hatıraları ve gerekse Mehmed Ârif'in hatıraları (Başımıza Gelenler) M. Ertuğrul Düzdâğ tarafından baskıya hazırlanmış ve “Tercüman 1001 Temel Eser” serisi içinden çıkmıştır. Düzdâğ tarafından 3 cilt olarak neşre hazırlanmış olan “Başımıza Gelenler”de “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl” kısmı neşrin dışında tutulmuştur: Kitabın sonuna eklenmiş olan ve “Mısır'a Dair” adını taşıyan “zeyl” buraya alınmamıştır. 70 sayfa hacminde olan bu kısmın, Mısır tarihi ile ilgili daha etraflı eserin içine alınması faydalı olacaktır.” (Mehmed Ârif, t.y.a 21-22) Mehmed Ârif'in “Binbir Hadis” adlı eseri de yine “Tercüman 1001 Temel Eser” serisi içinde Ahmet Karaman tarafından 2 cilt olarak baskıya hazırlanmıştır (Mehmed Ârif, t.y.b).

Mesleği hukuk olan yazarın, biri askerî, Osmanlı-Rus Harbi Anadolu Cephesi Mühimme Başkâtipliği ve diğeri diplomatik, Mısır Fevkalâde Komiserliği Başkâtipliği olmak üzere, iki devlet göreviyle söz konusu eseri arasında ilişki kurulabilir. Zaten bu ilişkiyi bizzat yazarın kendisi kurmaktadır. Eserin “Zeyl” kısmının başındaki birkaç satır bu amaçla okunabilir: “Bu sernüvîştî meşgüliyet-i resmîyeden ihtilâs-ı vakt ettiğim zamanlar Mısır'da karaladım idi. Mısır'da bulunmaktığımin sebebi de resmî ve diplomasi tabiriyle işgal hakikisi ise istila suretiyle Mısır'a girmiş olan İngilizleri söz ile (?) çıkarmak için Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri refakatiyle Mısır'a gelmiş olan heyetin içinde memuren bulunuyor idim. Bu cihetle Mısır ne imiş ve nasıl olmuş da bu hâle gelmiş ve Asr-ı Aziziye'nin, şu zamanda gördüğümüz hâl-i izmihlâlîne ne dereceye kadar tesiri olmuştur? Buralarını layıkıyla tetkik ve tahkike fırsat elvermişti. Bu babda intisap olunan hakâyik-i hâlin müsait olduğu derecede bir veçhe zîr-i mücmelen kaleme alındı.” (Mehmed Ârif, 1910, 465) Yine yazar Zeyl'in bir yerinde “Bu satırları karaladığım tarih ki, 1891 yılıdır.” demektedir. Zeyl'in başka bir yerinde ise “1893 senesi” ifadesi geçmektedir: “Kanalın vâridât-ı umumiyesi 1893 senesinin neşrolunan hesab-ı resmîyesine göre iki milyon sekiz yüz bin İngiliz lirasına bâliğ olduğundan bundan senevî birçok milyon lira kadar Mısır hazinesine girecek!” (Mehmed Ârif, 1910, 497) Bu da 1890'da yazılmış olan söz konusu eserdeki “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl”in en

erken 1893’de yazıldığı anlamına gelmektedir. Harp hatıraları kitabı olan “Başımıza Gelenler” adlı eserde Mısır’dan ilk olarak yazarın asker olan babası vesilesiyle bahsedilir. Yazar ilk defa harpte asker içinde yatacaktır. Osmanlı- Rus Harbi’nin Anadolu Cephesinde geçirdiği ilk geceyi, “Hızır Boğazı’nda Geçirilen Müthiş Bir Gece” başlığı altında, Mısırlılarla yapılan muharebeye katılan babasının bir hatırası çerçevesinde dile getirir: “Fakir o tarihe gelinceye kadar seferber olmamış ve asker içinde kalmamış ve bir gece olsun yataksız yatmamış olduğumdan ümidim, mademki Kumandan Paşa Hazretlerinin refakatindeyiz, tabiidir ki birlikte bulunacağız, elbette çadırımız, çergemiz ve sair esbâb-ı huzur ve rahatımız mükemmel olacağına matuf idi. Zira babam vaktiyle askerlik ederek Miralaylığa terfi-i rütbe edip bin iki yüz otuz altı tarihinde seksen beşe kadar dâhili ve harici devletin ne kadar muharebesi vuku bulmuş ise cümlesinde hazır bulunmuş ve soğuk sıcak çok şeyler başından geçmiş olduğundan aralıkta keyfi gelip de sergüzeştini evimizde bize nakil ve hikâye ederken eski seferlerde ve hele Kırım Muharebesi’nde paşaların ve hususiyle müşirlerin hatta kiler çadırına mevcut olduğunu ve esbâb-ı huzur ve rahatlarının mükemmel idüğünü suret-i muahezede söyler idi. Çünkü kendisi vaktiyle Mısırlılarla vuku bulan muharebelerde bulunmuş; “Mehmet Ali ordusunda kumandan olan oğlu İbrahim Paşa orduda malik olduğu bir tulumu şişirir de nerede olsa öylece yatarmış. Buna mukabil bizim paşalarımız da esbâb-ı azamet ve ihtişamı maa-ziyâdetin muhafaza ederlerdi. İşte bu sebebe mebnidir ki ordularımız İbrahim Paşa’ya karşı bozuldu ve hatta sadrazamımız bile esir oldu idi.” der idi. (Mehmed Ârif, 1910, 51-52).

Mehmed Ârif harp hatıralarını gelecek nesiller ibret alsın diye kaleme alır. Bu vesileyle daha önceki harbe, Osmanlı-Rus Harbi’nden önceki harbe, Kırım Harbi’ne göndermede bulunur. Her iki harpten de ibret alınmadığı kanaatindedir. Ancak yine de gelecek nesillere iyi bir ülke bırakmak arzusu taşır ve yazdıklarını okurken kendini rahmetle anmalarını ister. Bu arada söz konusu harp hatıralarının bu bölümünü, harbin üzerinden on beş yıl geçtikten sonra, 1878’den on beş yıl sonra, 1893’te Mısır’da yazdığını belirtmek gereği duyar. Zaten bu açıklama 1890’da tamamlanan “Başımıza Gelenler” içinde yer almakla birlikte söz konusu eserin 1893’te yazılan “Mısır’a Dair” başlıklı “Zeyl” kısmının başında da vardır. Osmanlı Devleti’nden “Devlet-i Osmaniyye ve daha doğrusu Ümmet-i Muhammediyye” şeklinde bahsedilmesi dikkate şayandır:

“İyi ya! Şimdi doksan dört harbinden sonra da bir ibret aldık mı? Hayır! Fakire kalır ise zikrolunan zaruriye-i asliyenin hiçbirisine iltifat etmediğimiz gibi askerlik bahsinde dahi temettü etmeyerek sermayeden bile yedik. Bugün ise, on dört sene sonra demektir, o askerlik de kalmadı; o intizam-ı idare, o itaat dahi mahvoldu.

İnşallah ebnâ-yı istikbâlimiz, Devlet-i Osmaniyye ve daha doğrusu Ümmet-i Muhammediyye’yi gönüllerin arzu ettiği derece-i izz ü kemalde görür ve asrımız tarihinin her varakını okurlar da bizim çektiğimiz gönül üzüntülerine cesurâne ve bi-kaydâne mukavemet ettiğimizden dolayı layık isek rahmetle yad ederler.

Evet, Sultan Abdülaziz Hazretlerinin ruhu o cihetle takdis olunsun temennisinde bulunur isek de vâkıf-ı hakâyik-i ahvâl olan bazı kulübün dahi padişah müşarünileyhten incinmiş olduğunu ketm edemeyiz.

“Fakir bu sernüvişti meşgüliyet-i resmîyeden ihtilâs-ı vakt ettiğim zamanlar Mısır’da olduğum hâlde karaladı idim. Mısır’da bulunmağımın sebebi de resmî ve diploması tabiriyle işgal hakikisi ise istila suretiyle Mısır’a girmiş olan İngilizleri söz ile (?) çıkarmak için müşarünileyh Muh-tar Paşa Hazretleri refakatiyle Mısır’a gelmiş olan heyetin içinde memuren bulunuyor idim. Bu

cihetle Mısır ne imiş ve nasıl olmuş da bu hâlde gelmiş ve Asr-ı Aziziye'nin, şu zamanda Mısır'ın gördüğümüz hâl-i izmihlâline ne dereceye kadar tesiri olmuştur? Buralarını layıkıyla tetkik ve tahkike fırsat elvermişti. Bu babda intisap olunan hakâyik-i hâlin müsait olduğu derecede kaleme alınarak zeyl-i kitaba derç olunduğundan bilhassa nazar-ı mütalaadan imrâr edilir ise, o vakitte, o asrın rical-i umuruna karşı "Tecâvez-allâhu an seyyiâtihim" duasını okumağa maa'-teessüf mecbur oluruz." (Mehmed Ârif, 1910, 237)

Mehmed Ârif eserlerinde gerek eser içi gerek eserler arası göndermelerde bulunur. Burada "zeyl-i kitap" ifadesiyle eserin sonuna eklediği "Mısır'a Dair" başlıklı bölüme göndermede bulunuyor. Bu göndermenin yapıldığı satırlar gönderilen yerde de neredeyse hemen aynı şekilde vardır (Mehmed Arif, 1910, 465). Yapılan bu göndermelerden eserin "Zeyl" kısmının ana eserle birlikte yazıldığı anlaşılmaktadır. "Zeyl" için yapılan göndermelerden biri de eserin sonuna doğrudur:

"Mısır'ı idaresiyle berbat ettiği bu kitaba zeyl olarak yazılan parçada görülecek olan mecnun-u âkil-nümâ Hidiv İsmail Paşa'nın ahd-i tevliğinde kendisine takdim olunan kasâid ve methiyeler, mübalağa olmasın ama birkaç yüz cilt kitap teşkil edecek derecede imiş. Milletın rehber-i efkârı, nâkıl-ı asârı, mürebbsi, mürşidi, münevver-i ezhânî olmak lazım gelen bu üdeba ve şuaranın hepsi de o zatın hırsı, tamahı, zulmü, velhasıl kâffe-i seyyiâtını bildikleri hâlde birkaç kuruş kapmak veya bir rütbe ve nişan kazanmak veyahut bir iltifat görmek tama'ıyle bile bile ve vicdanlarının hilafında söz söylemek ve yazı yazmak suretini iltizam ediyorlar idi. İşte böyle hâller birtakım nev-hevesân-ı edebe su-i misal oldu. İş birbirine baka baka haddini, derecesini aştı, taştı. O asrın ehl-i edebi denilen birtakım hulûskârân bütün ukalaya karşı gülünç oldu." (Mehmed Ârif, 1910, 401-402)

Mehmed Arif'in eserleri arasında gönderme yapmadığı da olur. Mesela "Başımıza Gelenler"ın başlarında (Mehmed Ârif, 1910, 76-79) şerh edilen bir hadis neredeyse hemen aynı şekilde "Binbir Hadis"te de (Mehmed Ârif, 1909, 235-236) şerh edildiği hâlde herhangi bir göndermede bulunmadığı da olmaktadır. Ancak eserin sonun doğru, göndermede bulunduğu eserin de sonlarında olan, bir hadis şerhine göndermede bulunmaktadır. Naşirlerin "Kitab-ı mezkur 1309 tarihinde tab olunmuştur." şeklinde dipnot düştükleri bu gönderme şöyledir:

"Bu adamlar ehl-i sünnet ve'l-cemaati Yezidî olarak tanırlar. Her vakit seb ve lain ederler. Devleti-Âliyye'nin hizmet-i askeriyesini bir angarya, bir suhre hükmünde tutarak bir mükellefet-i diniyye şeklinde telakki etmezler. Askerde durmaları ve bulunmaları mücezatın korkusu sebebiyledir. Yoksa diyanetin sevkiyle değildir. Bu cihetle her gün, her saat ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinde bulunan umum müslimînin yere geçmesi, Devler-t-i Âliyye-yi Osmanıyye binasının maazallah göçmesi saatine muntazırdırlar. Nazarlarında bir Moskof neferi, dindar ve hamiyetkâr bir ehl-i sünnetten bin kat hayırlıdır. Onun için muharebede ölmenin onlarca kendi kendine intihar etmek kadar fecâyidendir. Bunlar her gün gözünü ordunun bozulmasına dikkat etmişler ve selametle evlerine kaçıp gitmeyi ekber-i sevâb addeylemekte bulunmuşlardır. Hiç köpek zor ile ava gider mi ve götürürler ise bir işe yarar mı? Saff-ı harpte bulunan askere kaçmak fikri en evvel bu makule dinsiz ve hamiyetsizlerden sirayet eder. Bunlardan birkaç neferi saff-ı harpten geriye fırladı mı, artık alt tarafı çorap söküğü gibi işleyip duruyor. Ahlak ve tabiatın sari olduğu ve insan mekârının tabiiyle muntabi olacağı bütün kitab-ı ahlakiyece de müttefik değil midir?

İşte bizim askerimizin içinde bulunan bu adamlar Anadolu'nun bazı yerlerinde "Kızılbaş" ve bazısında "Çerapof", "Vazalak" veya "Sofi" gibi isimlerle yad olunur. Bunların itikadına ve âdetine dair olan tahkikat-ı mahsusamız ahlak ve siyaset-i İslâmiyye'ye müteallik intihap ve cem eyle-

diğim “Binbir Hadis-i Şerif”ten 892. sıradaki “Mümin mümine karşı bir bina-yı metin hâlinde dir ki birbirini teşyid eder.” şanı yüce hadisin şerhinde derç eylemişimdir.” (Mehmed Ârif, 1910, 494)

Bu arada bir hususu daha belirtmek gerekir ki, Mehmed Ârif “Binbir Hadis”te birinci hadisle, “Ameller niyetlere göredir.” hadisiyle diğer bin hadise göndermede bulunmuştur. Alfabetik olan eserin bu ve diğer göndermelerle tematik hâle geldiği söylenebilir.

Mehmed Ârif’in takdir ettiği askerler de vardır. Bunlardan biri Mısır’dan Almanya’ya gidecek olan Aşmit’tir. “Almanyalı Mösyö Aşmit ile Geçen Bir Muhaveremiz” başlıklı bu bölüm şöyledir:

“Ha! Hatıra gelmiş iken şuracıkta istitrâden bir şeyi daha yazmak isterim. Bu evrakı tesvid eylediğim sırada Mısır’da olduğumu birkaç yerde söylemişim. Mısır gümrüklerinin müdür vekili Almanyalı Mösyö Aşmit namında birisi ile de bilmünasebe görüşmüştük. Bir gün mûmâileyh vedaa gelerek mezûnen Almanya’ya sılaya gideceğini ve aprilin on beşinci günü mutlaka Almanya’da bilmem ne kasabasında mevcut bulunması lazım geleceğini söyledi. Bu sözleri söyler iken o kadar neşve ve insibatı var idi ki keyfinden ağzı kulağına gidiyor ve hemen o saatte her saadeti ihraz etmiş veya edecekmış gibi bir tavr-ı mesar irâe ediyordu. “Hayrola Mösyö! Bu kadar teaccüle, bu rütbe-i sevince sebep nedir?” diye sual ettim. Bilmem Prusya’nın hangi muharebesi esnasında kendisinin elan mülazım olduğu redif taburu o kasabada teşekül etmiş, o da Almanya ordusunca bir meşhur tabur imiş; bu senenin aprilinde o taburun teşkil olduğunun tamam iki yüzüncü senesi imiş. Onun için o memlekette, o taburda şenlikler yapılacak, ziyafetler olacaktı. Bilmem hangi gün hangi saatte Almanya İmparatoru o tabura gelip verilecek ziyafette hazır bulunacaktı; zabitan ile yemek yiyecekti. Kendisi de arkadaşları tarafından davet olunmuş, onun üzerine hükûmet-i Mısriyye’den izin alarak acâleten memleketine gitmekte bulunmuş olduğunu ve hatta İmparator Berlin’den o kasabaya şimendiferle yedi saatte geleceğini ve yedi saat kadar taburda bulunacağını bile tahkik etmiş. Elhasıl işi ol kadar iftihar, o kadar mübâhat ile nakl u hikâye etti ki, ikbalin son derecesine ve son saatte bulunan bir adamda mümkün değildir ki o rütbe-i inşirah tab’ı görülsün. Artık ben kendimi tutamayarak “Var olunuz Almanlar! Aferin Almanlar! Sizde ve sizin efrâd-ı askeriye de bu fikr-i teali ve bu kadar efkar-ı askeriye ve gayret-i milliye ve muhabbet-i vataniye mevcut oldukça dünyada size galip gelecek hiçbir hükûmet ve devlet tasavvur etmeyiniz. Elbette şeref ve saadetin son derecesine irtikâ edeceksiniz!” Sözlerimi bilâ-ihhtiyar söyleyerek öyle bir terbiye ve ahlaka olduklarından dolayı kendilerini tebrik etmişim. Şimdi görülsün ki efkâr-ı milliye ve askeriye ne imiş ve hubb-ı vatan nasıl oluyormuş!” (Mehmed Ârif, 1910, 365-366)

Mehmed Ârif, “Mısır’a Dair” başlıklı “Zeyl”de, Kavalalı Mehmed Âli Paşa’dan başlayarak kendi yaşadığı devre kadar ve daha doğrusu söz konusu eserin yazıldığı 1805’ten 1893’e kadarki Mısır valilerini ve daha sonra aynı zamanda hidivlerini; Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa, Abbas Paşa, Said Paşa ve Hidiv İsmail Paşa, Hidiv Mehmed Tevfik Paşa’yı tarih sırasıyla ele alır. Bütün bu valilerin ve hidivlerin ortak özelliği Said Paşa dolayısıyla esere düşülen bir dipnotta özetlenir gibidir:

“Said Paşa’nın ulüvv-i tabiiyle beraber idaresinde oldukça bir fikr-i ulviyyet var imiş. O tabiatın sevkiyle bâlâ-pervaz olmak için mizacına muvafık istiklâl havaları arar imiş. Ya sonradan bizim Mısır’da idrak ettiğimiz asırda Mısır’ın rical-i maslahatı kibr-i Firavun ile zillet-i Yehud gibi iki mütenâkız hasletin ikisini de bir araya cem ile isbat-ı vücud etmek istiyorlar idi. Mesela Hollandalı lostracı “Jan” mücerret Avrupalıdır ve başında şapkası vardır diye tâzîmat ile kabul olunur, ona karşı ihtiyar edilmedik zillet kalmaz, o lostracı da bunların ensesinde boza pişirir de hiçbir şey denmez ve denemez. Bu böyle iken nerede kaldı bir Türk’e, herifler Devlet-i Aliyye’nin

babıalisine bile izhar-ı azamet etmeye yelteniyor idiler. İstanbul'un dostu olmaktan ise bir Avrupalının abd-ı memlukî bulunmak herhâlde müreccahtır diyorlar idi. Amma bu ikrar, lisan-ı kâl'in ettiği bir itiraf zannolunmasın. Lisan-ı istidat ve ef'alın mantukı olan bir ikrardır ki tevil ve tevcih kabul etmeyecek derecede metin ve üstüvardır." (Mehmed Ârif, 1910, 486)

Kitabın bütünüyle Mısır'a ait olan "Mısır'a Dair" başlıklı "Zeyl" kısmından da bir bölüm, daha doğrusu bu bölümden, Mehmed Ârif'in Mısır Fevkalade Komiserliği Başkâtibi sıfatıyla Hidiv Tevfik Paşa yaptığı görüşmeden de bir kesit sunulabilir. Eserde "Hidiv Tevfik Paşa ile bir muhaveremiz" başlığı altında verilen ve "Hidiv Hazretlerinin vuku bulan davetleri üzerine gittiğimde sebk eden muhaveremizdir: Fi 12 Ramazan Sene 1303" şeklinde sunulan 28 Haziran 1886 bu görüşme Hidiv Tevfik Paşa'nın ismi (H) ile Mehmed Ârif'ininki ise Fakir (F) kısaltmasıyla nakledilir:

H Zatalilerini celp ile zahmete kodum, affedersiniz.

F Estağfurullah efendim.

H Şimdi sizden evvel İtalya Ceneral Konsolosu gelmişti. Konulacak ithalat rüsumunun birazı da İtalyanların hukukuna dokunmuş olduğundan bunu anlamak ve hem de mezûnen İtalya'ya avdet edeceği cihetle veda eylemek üzere İngiliz Konsolosu Baring'e gitmiş ki Durmundwolf ve Nubar Paşa ve daha birtakımları orada toplanmış ve Baring yüksek perdeden: "Mademki burası İngiliz işgal-i askeriyesi tahtındadır, icraat-ı mülkiye ve maliye ve askeriyenin irşat ve mütalaatımıza tevfiği iktiza eder. İngilizlere muhalefet edecek bir misterin meclis-i nuzzârda yeri olamayacağı gibi Mısır'ı terk etmesi de muktezadır." yollu sözlerde bulunmuş. Fesüphanallah! Bu herif çıldırmış mı? Nubar Paşa (yani alınan ve ilan olunan kararı kaldırmak üzere) ikna etmek istiyormuş, lakin ne mümkün! Herif gemi azıya almış, İngiliz Komiseri Wolf da sükût eder ve söyler ise de mülayim bulunmuş. Şundan anlaşılıyor ki bu işe muhalefet eden Baring ile gümrükler memuru "Aşmit"tir. Aşmit de orada imiş. Bağırıp çağırınların birisi de o imiş. Buralarını Komiser Paşa Hazretlerine anlatsanız da işin derecesini bilse fena olmaz zannedirim.

F Zannıma göre bunların cümlesi patırtıdan ibarettir. Sarf-ı hukuk-ı aliniz dâhilindeki bir meselenin oluruna olmazına onların müdahalelerini mümkün değildir ki efendimiz tecviz buyursunuz. Bunların hikâye buyurduğunuz dereceye varmış olan müdahalelerinin Babıali ve Londra sefaret-i seniyesi vasıtasıyla kat' ettirilmesi efendimizce mümkündür. Arzu buyurulduğu hâlde Paşa Hazretleri bendenizde bu babda kâffe-i iktidarını sarf etmeye hazırdır." (Mehmed Ârif, 1910, 523)

"Binbir Hadis"

Mehmed Ârif "Binbir Hadis" için "Fi 8 Cemâziyelevvel 1307 ve fi 7 Kânûnevvel 1305 Mısır Kahire'de İsmailiye Sarayı" kaydını düşer. Hicrî 8 Cemâziyelevvel 1307 ve Rumî 7 Kânûnevvel 1305 tarihinin düşüldüğü bu eser için İmam Suyûtî'nin "Câmiu's-Sâgir"i esas alınır. Ancak eserin 1445'te Mısır'da, Süyut'ta doğan ve 1505'te Kahire'de vefat eden İmam Süyûtî'nin 1501'de bitirdiği yazması değil, 1851'de Fransızcaya çevrilerek Marsilya'da ve 1871'de Mısır'da, Bulak Matbaası'nda iki cilt olarak yapılan baskısı esas alınmış olabilir (Gölpınarlı, 1972). Çünkü 1885'te Mısır'a gelen yazarın söz konusu eserin Bulak baskısıyla karşılaşması ihtimal dâhilindedir. Zaten eserin "Giriş" bölümünde Montesquieu'nün "Ruhu'l-Kavanîn" adlı eserinde yer alan "Her kavim layık olduğu hükûmeti bulur." sözünün çok daha önce Hz. Peygamber tarafından "Bulduğunuz hâle göre idare olunursunuz." hadisiyle ifade edildiğinin belirtilmesi yazarın "Câmiu's-Sâgir" in Fransızca çevirisinden haberdar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca eserdeki hadislerden bini

“Câmiu’s-Sâgir”den alınırken sadece birinin Bulak baskısında kitabın kenarında yer verilen Abdurraûf Münâvî’nin (öl. 1621) “Künûzü’l-hakâik min hadis-i hayri’l halâik” adlı eserinden alınması da bağlamda düşünülebilir.

Mehmed Ârif “Binbir Hadis” adlı eserinde on dokuz hadis şerhinde Mısır’a yer verir. Mısır’ın yer verildiği hadis şerhleri tespit edilebildiği kadarıyla eserdeki sırasına göre şöyledir: 13, 20, 77, 126, 385, 467, 475, 498, 535, 566, 649, 819, 833, 854, 860, 892, 929, 980, 995. Bu şerhler hakkında mütalaada bulunmak üzere birden on dokuza kadar yeniden sıralanabilir:

1.

Mehmed Ârif “Mesâcidinizi şeref ve zinetle bina etmeyiniz, sade yapınız. Lakin medâin ve kasabalarınız müşerref olsun.” şeklinde Türkçesini verdiği 13. sıradaki hadisi “Avrupalıların kulüb-i nâsı celp için kullandıkları âlet-i saydın birisi de şehirler ile sokaklardır. Hatta geçen sene Sevakin’e gitmek üzere olan Süveyş’ten kalkıp bilicabet Cidde’ye uğrayan bir Mısır vapuruna binmiş olan Mısırlı zâbitân-ı askeriyeden birisi vapurdaki bir İngiliz zabitiyle Cidde’ye çıktıklarında, şehrin intizamı, sokakların kasvet-efzâ bir hâlde olduğunu, ve yine orada yırtık elbise ile gayri muntazam bir şekilde tesadüf eyledikleri neferât-ı askeriyemizden bazılarını, mahut İngiliz, o Mısırlı zabite irâe ile: İşte sokakların ve şu şehrin hâli ve askerinin vücudu, Türklerin idareye, siyasete, riyasete ehil olmadıklarının delilidir. Avrupalılardan bazıları bu halkın, bu memleketlerin, böyle perişan bir hâlde kalmalarına sebep olan şeyin diyanet olduğuna kail iseler de bence bu hâli icap eden ancak buraların nâ-ehil ellerle idare olunmasından başka değildir demiş de o sade zamir Müslüman zabitin fikrini, biçare idare aleyhine tahrik etmek istemiştir.” (Mehmed Ârif, 1909, 20-21) şeklinde şerh eder.

Mehmed Ârif’in Mısır’da bulunma sebebi Mısır’daki İngiliz askerlerinin tahliyesidir. Osmanlı-İngiliz anlaşması gereği Mısır Fevkalâde Komiserliğine tayin edilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa himayesinde Mısır Fevkalâde Başkâtibi olarak Mısır’da görev Mehmed Ârif 1993 yılında da Avrupa’ya seyahat etme imkânı bulmuştur. Mehmed Ârif’in, Hidiv İsmail Paşa ile ilgili olarak, “Kahire’de, İskenderiye’de, Mansura’da, Mısır’ın daha sair kasabât-ı meşhûresinde Avrupalılara mahsus ne kadar ikametgâh semtleri var ise oralarını yollar, kaldırımlar, meydanlar, teneffüskâhlar, tiyatrolar, bahçeler, fiskiyeler, şadırvanlar ile tezyin ederek öte tarafta bulunan Müslüman mahallelerini pislik içinde ve yaşanılmaz bir hâlde bırakmıştır.” (Mehmed Ârif, 1909, 501) şeklinde yaptığı değerlendirme de ayrıca belirtilebilir.

2.

Mehmed Ârif “Allah’tan kork. En ufak iyiliği yani şer’in ve aklın tecviz ettiği şey, pek naçiz olsa da istisgar etme, hor görme! Eğer kuyudan su çekerken elindeki kova, su için gelmiş olan başka birisinin kabına dökülmüş olsa bile bu hâl iki tarafa göre de iyiliktir. İhvan-ı dininizden birisine güler yüz ve tatlı söz ile mülaki oldun ise bunu dahi değersiz mehâsinden addetme. Aman aman üzerinizin örtüsünün uçlarının gelişigüzel yerlere doğru salıverilmesinden ihtiraz edin. Tekebbürden neşet eden bu hâli Hazreti Allah sevmez. Sende olmayan bir ayıp ile seni tan ve seb edenleri onlarda hakikaten vücudu olan ayıp ile bilmukabele tan ve düşnâm etme. Bırak, vebali onun, ecri senin olsun. Gayet sakınılacak şeylerden birisi de bir kimseye sövmektir. Aman bundan da fevkalgâye ihtiraz et!” şeklinde Türkçesini verdiği 20. sıradaki hadis şerhine “Ahd-i pür-feyz-i nebevide izar denilen omuz havlusunu gibi bir sargı kullanılır idi ki mütekebbirîn-i Arabdan bazıları onun uçlarının yerde sürünmesini esbâb-ı azametden addederlerdi.” cümlesiyle başlar ve “Aman aman üzerinizin örtüsünün uçlarının gelişigüzel yerlere doğru salıverilmesinden ihtiraz edin.” kavli-

le amel edilmemesini eleştiri konusu yapar: “Asrımızda Mısır’daki ulemanın binişleri eteklerinin yerleri süpürdüğü gibi. Çünkü âdet-i ulema öyle imiş. Mümkün değil söz geçirilemedi gitti.” (Mehmed Ârif, 1909, 26)

3.

Mehmed Ârif “Gaddarane ticaretle meşgul olur, öküzüün kuyruğuna yapışarak ziraata razı olur ve cihadı terk ederseniz, Cenab-ı Hak da sizi din-i kadim ve meslek-i kavminize irca edinceye kadar üzerinize züllu musallat kılar.” şeklinde Türkçesini verdiği 77. sıradaki hadisi “İşte Mısırlılar gözümüzün önünde numune olarak yeter. Hayatlarını, ticaret ve ziraatlarını, namuslarından ziyade sevdikleri ve cihada müteallik hatta bir kelimeyi bile lisana almadıkları cihetle, sekiz dokuz milyon Müslüman mevcut olduğu hâlde, dört buçuk frengin maskarası olmuşlar ve züllün derece-i gâyesine varmışlardır.” (Mehmed Ârif, 1909, 43) şeklinde şerh eder.

4.

Mehmed Ârif “Çin’de bile olur ise ilmi oradan alınız. Zira ilmin talebi her müslim üzerine farzdır.” şeklinde Türkçesini verdiği 126. hadisi şerh ederken belli başlı ilim merkezleri arasında Mısır’ı da saydıktan sonra ilmî seyahata örnek olarak Mısır’ı verir: “Hatta ashabdan Cabir bin Abdullah radiyallahü anh hazretleri aradığı bir hadis-i şerifi Mısır’da bir zatın bildiğini haber alarak yalnız o hadisin istimâ ve senedinin ittisâl ve tevsiki için Medine-i Münevvere’den Mısır’a kadar yürüyerek gelmiş olduğu şurrâh-ı ehâdis-i şerife yazıyorlar.” (Mehmed Ârif, 1909, 60)

5.

Mehmed Ârif “Menhiyyât ve mekruhâtın sudûruna mebnî, hadûd-i şer’îyenin ikame ve muhafazası, ehl-i arz için kırk sabah yağmur yağmaktan daha bereketli ve daha hayırlıdır.” şeklinde Türkçesini verdiği 385. hadisi “Hudûdullahı tecavüz ve selb-i emniyet-i umûmiyye edenler üzerine mücâzât-ı celb-i hayr ve bereketdir. Çünkü hakikatte mülk, adl ile mamur olur yağmur ile değil. “El-adlü esasü’l-mülk” kaide-i asliyesi Mısır’daki mahkeme-i muhtelitenin yani hâkimlerinin ekserisi frenk olan mahkemenin kapısında celi bir yazı ile yazılı olduğu gibi, o mahkemede bulunan şapkaklı ve fesli hakimler, bayramlarda ve eyyam-ı saire-i resmîyede üzerinde bu ibare-i celilenin mahkûk olduğu birer nişanı gayet büyük kordonlarla omuzlarından asarlar. İşte bu mahkemelerin illet-i gâiye-i teşkilesi, ahali ile frenkler beyninde hadis olan deâviyi rüyet ve hükmetmekten ibaretir. İslâmîdan mürekkeb mahkemelerden binnisbe ziyadece adle riayet ettikleri zannolunduğu için, ahali-i islâmîye davalarını bu mahkemelerde faslettirmeğe tezvîrat-ı ihtiyar ile tarik-i kanunu ararlar. Hatta Mısır müftüsü efendinin zatına mahsus bir davası bile olsa o dahi mahkeme-i muhtelîteye gitmek ister. Mahkeme-i ehliye ve şer’îyeye gitmekten içtinap eder. Şeriat-ı İslâmîye ile hükmeden mahkemeler durur iken frenklerin hâkim olduğu mahkemeye şitâb u sürât eylemesi tebâ-i nâsa âriz olan fesattan nâşi ne hükkâmı ve ne de halkta matlup olan adl u istikamet kalmadığından iki yalancı şahitle hukuka tecavüzün pek kolaylaşmış olması ve muhtelit mahkemede ise esbâb-ı sübüteye, asrın hükmüne göre aranması kaziyesidir.” (Mehmed Ârif, 1909, 160) şeklinde şerh eder.

6.

Mehmed Ârif “Kubûru ziyaret ediniz. Zira âkîbet ve ahiretinizin mucib-i tezekkürüdür.” şeklinde Türkçesini verdiği 467. hadis vesilesiyle Mısır’la ilgili olarak “Ehl-i Mısır’ın kubûr-i emvât üzerine ettikleri muamele görülür ise, onların işini putperestlik derecesine kadar çıkarmış oldukları anlaşılır. Bu ahalinin mekâbir-i emvât hakkında ihtiyar ettiği külfeti beyan ve tâdâd etmek,

ayrıca ve müstakil bir kitap yazmaya mütevakıftır. Hatır ve hayale gelmedik, tuhafıklar ve mü-nasebetsizlikler ederler.” (Mehmed Ârif, 1909, 192-193) şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

7.

Mehmed Ârif “Mümine sövmek fısktır. Onlarla kıtal ise küfürdür.” şeklinde Türkçesini ver-diği 475. hadis vesilesiyle Mısır’la ilgili olarak “Tarihler inceden inceye tetkik olunsun neler görülür! Ne uzağa gidiyoruz? 55 senesi Tanzimat’ından sonra, yani şu yakımızda bulunan 1283 senesinde Mısır Hidivi olan İsmail Paşa, mücerred Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ve Hilafet-i Mu-kaddese-i Muhammediyye’nin husul-i zaiî ve o vesile ile kendisinin nâil-i istiklâl olması, bir Afrika padişahlığı teşkil etmesi emeliyle, Devlet-i Aliyye aleyhine isyan eden Girit Hristiyan-larına muavenet-i maneviyede bulunmuş ve sonra da açılan Sırp ve Karadağ Muharebelerinde dahi onlarla Devlet-i Aliyye ve İslâmiyet’in düşman-ı kadimi bulunan Ruslarla hafî muhabereleler ederek Devlet-i Aliyye’nin muzmahil olması için, vazife-i hâinesine terettüp eden melanetinden geri durmamıştır. İsmail Paşa’nın bu hareketi Mısır’da meskun bulunan yedi milyon Müslümanın marziyyesi hilafına olduğunda şüphe yok idi. Lakin ne çare ki, hükûmet üzerinde bulunan bir ehl-i hevanın def-i mekâyidine sarf-ı iktidar edemiyorlardı. Çünkü ahlak-ı fâsid, beyinlerdeki habl-i ir-tibat u ittifak münkesir olduğu gibi, zaten leîm ve zayıf meşrepli adamlar olduklarından, müdâhene sanatından başka bir hünere malik değiller idi. Bir de Mısırlılar mine’l-kadim asabiyetten mahrum bir kavimdirler. Bunların beyninde asabiyet-i İslâmiyye ve diniyyeden kat-ı nazar, bari asabiyet-i kavmiye bulunsa idi, bugünkü günde Mısır sellemehu es-selâm İngilizlerin ikametgahı olmaz idi.” (Mehmed Ârif, 1909, 199-201) şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

8.

Mehmed Ârif “Nâsin eşirrâsı, şerâr-ı ulemasıdır.” şeklinde Türkçesini verdiği 498. hadis ve-silesiyle Ezher âlimlerinin Osmanlı Devleti’ne karşı tutumlarını eleştiri konusu yapar. Âlimler baskısı azalan Fîrûzâbâdî’nin el-Kâmûsü’l-Muhtâ adlı Arapça sözlüğüne Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) yazdığı şerh olan “Tâcü’l-Arûs” adlı eserin yeni baskısının hatimesine bu baskıya destek veren Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın adını yazmak istemezler. Daha doğrusu onun Mısır’da bulunma sebebinin İngilizlerin tahliyesi olduğunu yazmaktan kaçınırlar. Hatta bırakın böyle bir tahliyeyi sanki tam tersine Osmanlı Devleti’nin tahliyesini ister gibi bir tutum sergilerler (Adıgü-zel, 2022, 352). Mehmed Ârif Bey bu durumu şöyle anlatır:

“Âtidede münasebet geldikçe, bazı yerlerde dahi görüle [ceği] veçhile, Mısır’da müstevli olan İngilizlerin Mısır’ı tahliye etmek esasî üzerine yine İngilizlerle müzakereye taraf-ı saltanat-ı se-niyeden memur olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa refakatine memûren fakir de Mısır’a gelmiş idim. İşin cihet-i siyasisinin ne olup ve nerede kaldığının yazılması tarih-i nüvisân-ı asra havale ile biz sadedimizi beyan ederiz. Nüshasının nedreti hasebiyle bazı ehl-i maarifin teşviki üzerine lügât-ı müdevvine-i Arabiye’den kâmûs-ı şerhin (Tâcü’l-Ârûs) tabını deruhte ve iltizam eden Matbûât-ı Mısırıye Nâzır-ı Sâbıkı Cevdet Bey’in, kitabın tabı esnasında, düşeceği müşkülâtı bertaraf etmek üzere muâmale-yi tab’iyyeyi, müşârünileyh hazretleri himayesine aldı. Fiilen ve nakden muave-net etti, kitabın tab’ı bitti. Hatimesinde kitabın tab’ında dûçar olunan müşkülât yazılırken sevk-i kelâm ile müşârünileyh Muhtar Paşa’nın Mısır’ın İngilizlerden tahliyesi müzakeresini âtîmek üzere taraf-ı devlet-i aliyeden memuren Mısır’a gelmiş olduğunun sıfat ve elkâbı sırasında zikri icap eder. Kitabın tashihini deruhte eden Câmi-i Ezher’in yetiştirdiği lügaviyûndan ve ulemâ-i meşhûreden Şeyh Kâsım ile Şeyh Muhammed Râşid, Muhtar Paşa’nın İngilizler ile tahliye müza-

keresini etmek üzere taraf-ı hilafetten memuren Mısır'a gelmiş olduğunu yazamazlar. Cevdet Bey ısrar eder, bu iki söz hikâye-i hâlden ve kitabın tab'ı esnasında Paşa'nın ne münasebetle Mısır'da bulunduğunu ifadeden ibarettir, bunda korkacak bir şey yoktur, hakikat-i hâl böyle değil mi, bu zat niçin Mısır'da kaldı ve elân ne münasebetle Mısır'da bulunuyor? yolunda birçok sözler söyler, hoca efendileri ikna mümkün olamaz. Paşa'nın niçin Mısır'da kaldığı bizce meçhuldür, sözünde inat edip dururlar. Bilahare Cevdet Bey eğer var ise mesuliyeti kendisi yüklenerek hâtimeye o iki kelimeciği kalemiyle ilave eder. Ve bütün hâtimesini de kendi namına yazar, Efendiler hazerâtı da surette müsterih olduklarını gösterirler. (...) Her ne ise Cevdet Bey savuştuktan sonra Müslüman ve seyyid namını takınan matbaacılarından birisi o hâtimeciği alır, bu ibareyi tab' ettirmek istiyorlar ruhsatınız var mı yollu suret-i istûzânda, bir heyet-i tabasbuskârı ile Mısır'ın o tarihte Dahiliye Nazırı ve Reis-i Nazırı olan Riyaz Paşa'ya götürür. Paşa'nın eli ayağı ve tedbiri şaşar, Cevdet Bey'i çağırarak Muhtar Paşa Hazretlerinin İngilizlerin Mısır'dan çıkmaları müzakeresine memuren İstanbul'dan gelmiş olduğu lafzının hâtimededen tay edilmesini rica eder. Cevdet Bey her ne kadar ikna ve iskâta kıyâm etmek ister ise de mümkün olmaz. Bu hâtime Dahiliye Nazırı görmeksizin tab' olunmuş olsaydı, kimsenin nazar-ı dikkâtini celp etmez idi. Mademki bu habis herifler bu ibareyi Dahiliye Nazırına götürüp gösterdiler, şimdi hilaf-ı iltizam olunur ise İngiliz Konsolosuna da irâe ile başımıza bir mesele çıkarırlar. Âtîde zuhûru melhûz olan fenalıktan vikâye-i maslahat olunmak için Cevdet Bey de bizzarûre tashih ile avdet eder. (Mehmed Ârif, 1909, 208-209)

9.

Mehmed Ârif “İstifâza-i ilim ile geçen bir saat, ibadet ve taatle geçirilen bir geceden ve yine telakki-i ilm-i şerif ile geçirilen bir gün, üç ay oruç tutmaktan hayırlıdır.” şeklinde Türkçesini verdiği 535. hadisin şerhinde Ezher ve dolayısıyla âlimlerin durumunu eleştiri konusu yapar:

“Taleb-i ilm yolunda varid olan ehâdis-i şerife üzerine Mısır ulemasından birisiyle Mısır'da söz ederken elhamdülillah ve'l-minne bugünkü yani bin üç yüz yedi sene-i hicriyesinde nefsi Kahire'de bulunan Cami-i Ezher'de yedi sekiz bin talebe-i ilmin vücudundan ve dört yüz nefer müderrisin küll-i yevm tedris-i ulûm-i âliye vâliye ile meşgul olduğundan haber verdi. Okunan dersler nedir dedim, hadis, tefsir, fıkıh ve nahivdir cevabını aldım. İşgal olunan ulûmi şerifenin kadir ve şeref-i zâtîyelerine diyecek yok ise de bunların harice ve ahlaka tatbikinden görülen faideler nedir, hukuk-ı ümmet-i İslâmiye nasıl muhafaza olunur diye sordum, okunan şeyler meâni-i Kur'aniye ve ehâdis-i şerifeye intisap, usûl ve fûru'-ı dine iktisap içindir. Hukuk-ı İslâmiyenin muhafazası bahsine gelince, bu hukuk ayaklar altındadır. Bir Frenk; bir müslim-i vataninin hukukuna istediği gibi tecavüz eder. O müslim-i biçare ihkâk-ı hukuk edilecek bir merkez -i müracaat bulamaz. Memleketin hayri ve menfaati bütün bütün ecnebi Frenklere münhasırdır. Cemaat-i İslâmiye, umûmen Nasârânın çiftçisidir. Müslimînin elinde ve ocağında her ne kazanılmış ve âtiyen kazanılacak ise, bilvasıta veya bilavasıta kâmilen Frenlere aittir. Elhasıl biz mahkum onlar hâkim, biz, biz zelim onlar müteâli, biz abd onlar seyyiddir, dedi. Şu hâlde Cami-i Ezher'de tahsil olunan ulûm-ı şerife ile iştiğal abes olmaz mı? Elhamdülillah dersler okunuyor, ilm-i tahsil olunuyor yolunda söylemiş olduğumuz cümle-i fahriyeye bu hâl münâkiz gelmez mi? Zira bir ilim ki, cemiyetimizden maksûd olan şeyi muhafaza etmez, bir ilim ki, tadiyât-ı ahlakı menedemez, onun tahsili mücerred evkât-ı aziziyemizi iştiğal etmek için oynanılan oyunlardan biri olmuş olur dediğimde, hayır benim maksadım, herkes adâb-ı diniyesini öğreniyor ve icabât-ı diniyeye talimsiz kalmıyor demektir dedi.

Hatta sene-i merkuma [1307/1890] zarfında Mısır'ı ve ahâli-yi İslâmiyenin rızası hilafına olarak ve Mısır'da bulunan askerini gözden geçirmek tesis-i satvet etmek için İngiltere kraliçesinin büyük

oğlu veliahdı Prens Dıgal Mısır'a geldiği sırada, memûrîn-i hükûmet ve eşraf ve sâdât ve bilumum tüccar ve esnaf istikbal için demir yol mevkiine gittiler. Mısır'ın kâziyü'l-kuzâtı Kuyucaklızâde İstanbul payelilerinden İstanbullu Abdurrahman Efendi ve Hanefî Müftüsü Şeyh Abbâsü'l-Mehdî ve Şeyhülislam denilen ve Cami-i Ezher'in evvel-i tarihinde Şeyhü'l-Meşâyihî bulunan Şeyh Muhammed Enbâbî ve Hakaniye Müftüsü Üstazü'l-Ekrem Şeyh Muhammed Nebâ ve emsali ve nakîbü'l-eşraf ve Şeyh Bekrî ve Şeyhü's-Seyyâdât Seyyid Ahmed Abdülhalik cümleten cicili bicili büyük üniformalarını giyinmiş ve nişanlarını tâlik eylemiş oldukları hâlde prensin istikbaline çıktılar. Ve bununla da kanaat etmeyerek, prens için taraf-ı hükûmetten ikâmetgâh tahsis olunan ve nefs-i Kahire'ye bir saat mesafede bulunan Cîze Kasrına giderek mücerred prensin tebrik-i kudümü için koşuştular. Prens huzuruna kabul olunmak imtiyazını haiz olmadıklarından yalnız daire-i teşrifatında mevcut bulunduran defter-i bendegâne esâmî-i şerifelerini [!] kayd ile avdet ettiler.” (Mehmed Ârif, 1909, 223-225)

10.

Mehmed Ârif “Ulema, halkın üzerinde Allah'ın ümenâsıdır.” şeklinde Türkçesini verdiği 566. sıradaki hadisi “Mısır uleması hilkatem gayret-i diniye ve İslâmiyeden mütecerred midirler nedirler? Bilmem ki onların kayıtsızlıkları ve bazılarının eâzime karşı müşahede olan müdâheneleri sebebiyle Avrupalıların daha doğrusu dinsizlik âleminin heyet-i İslâmiye üzerine vasıta-i hücumu olan farmasonluk meselesi Mısır'da bulunduğum asırda fevk-i mâ-yetasavvur icrâ-yı ahkam etmişti. Tuhaf şurası ki Mısır uleması bu babda kimseye bir şey diyemedikten başka onların cemiyetine ulema-yı rüsumun cehil ve gururuna rağmen yine ulemadan dahil olanları da vardır. Çünkü masonlar kavmimizin mevki ve mizacını pekiyi bildiklerinden kendi daire-i uhuvvetlerine meşâyih u ulema-yı İslâm'dan bazı meşâhiri idhal ederler ise bununla çok şey sayd olunacağını ve hayli iş görüleceğini fehmederek ol babda terettüb eden vazife-i dikkat ve intibaha kemâle cid ve ihtimamla teşebbüs eylemişlerdir. Hatta Mısır ulemasından bu asırda hikmet ve felsefede haiz derece kasabü's-sabak olanlardan birisi mason locasında bevvâb-ı âzamlık rütbe-i âliyyesine ihraz ederek içtimâat-ı vakıadan elinin uzun asası ve başının kocaman sarığı ve masonluğun kordon ve peştemaliyle kapının iç tarafında ayakta durarak irâe ettiği etvâr-ı acib ile birtakım cehele-i şebânın mucib-i hande-i istihfâf ve istihzası olduğunu işi anlamak hevesiyle dâhil-i cemiyet olan bazı ihvân-ı müsliminden işitmiş idim.” (Mehmed Ârif, 1909, 244-245) şeklinde şerh etmektedir.

11.

Mehmed Ârif “Bir musibet zamanında tırnaklarıyla yüzlerini yırtanlara, yakalarını şak edenlere, kendilerine veyl ve helâki çağırana Allah lanet etsin.” şeklinde Türkçesini verdiği 649. sıradaki hadisi “İslamiyet böyle bir cehaleti kabul etmez. Mademki “Eddinü nasihate” haber-i sâmisini istimâ eyledik, işi yalnız ulemaya bırakmayıp hepimiz şu âdet-i kerîheden ve bu gibi diğer âdet-i seyyieden müslimin hazarâtının kurtulmaları esbabını istihsale sa'y etmeliyiz “Vakıa, Anadolu ve Rumeli'de, bu hâller çok görülmez ise de kıta-yı Arabiy'de hususiyle Mısır'da, Şam'da, rivayete göre İran'da nakl u defn-i emvât sıralarında kadınların ve bazı erkeklerin icra ettikleri merasim-i cahilane hadden efzûndur. Mania muktedir olmayan erkekler de inde'l-hakika mağbûndur. Şu hâlde bu zükûru da kadınlar zümresine idhal edebiliriz. Çünkü mucib-i cinayet olan da canidir.” (Mehmed Ârif, 1909, 292) şeklinde şerh eder.

12.

Mehmed Ârif “Ticaretî kesâda düşen ve kisibde güçlük çeken adam, Amman'a gitsin, orayı ihtiyar etsin.” şeklinde Türkçesini verdiği 819. sıradaki hadis vesilesiyle “İngiltere'de bir çocuk

beş yaşına girdiği gibi, İngiltere memleketinden para dışarı çıkmaz, bir İngiliz parası bir ecnebiye nasip olmaz dersini verirlermiş. Onun için ticaret kadıyla çar-aktar-ı cihana sokula sokula, kürre-i arzda bir rubunu zapt ettiler gibidir. Mısır'da onların muamelatını gördük, askerinin kâffe-i levazımını, mümkün olsa etini, ekmeğini bile tek İngiliz'in akçesi başkasına gitmesin diye İngiltere'den geçirecek. Umum ememurîn-i mülkiye ve askeriyesi, bilvesile Mısır'da bulunan sair İngilizler, İngiliz emtiasıyla açılmış olan mağazalardan başkasıyla ahz u îtâ etmezler, ondan başka rekabetle Mısır'daki kavvâm-ı sairenin ticaretlerini dahi sekte-dar ettiler. Rum, İtalyan, Fransız, velhasıl Mısır'da ne kadar ecnebi tüccar var ise, İngilizlerin vücudu ile ticaretleri sektelelenmiş olduğundan yavaş yavaş dolab-ı ticaretlerini Mısır'dan kaldırıyorlar. Âtiyen bir şey kazanabilir miyim tama'ı ile sabretmekte olanlar da bir taraftan izhâr-ı iflas ediyorlar.

Nasıl memduh bir taassub-ı millîdir, gıpta olunur. Hatta Mısır'da ihtiyar-ı ikamet eden İngiliz bir ihtiyar kadın Mısırlı uşağına bir İngiliz lirası vererek gidip filan mağazadan bir top bez getirmesini emreder, o şahıs efendisinin gözüne girmek ve aferinini ve bahşişini almak emeliyle başka mağazaları da dolaşır, hanımın istediği bezin aynısını bir Fransız mağazasında bulur, yirmi franga yani bir napolyona alarak eve getirir, hanıma verdiği sırada İngiliz lirasının üst tarafı olmak üzere mağazacıdan aldığı beş frangı dahi çıkarır takdim eder. Kadın, "Bu nedir?" der, o uşak "İsteddiğiniz bezi daha ucuzca bir Fransız mağazasında budum da aldım." cevabını verince, hanım der ki, "İşte şimdi hıyanet ettin, benim paramı sokağa attın, zira benim sana tarif ettiğim mağaza İngiliz mağazası idi, bu bez eskir, mahvolur gider, lakin para vatanımızda ebediyen kalır, şimdi bizim para Fransız'a gitti, İngiliz'den çıkararak Fransız oldu. Güya o para bir İngiliz'e göre öldürülmüş ve toprağa defnedilmiş gibi bir hiddet ve tehevvrüle, şu anda bezi götür, iade et, sana tarif ettiğim mağazadan al getir de bir daha böyle tersine hezeyan etme diye uşağı huzurundan tart eder." (Mehmed Ârif, 1909, 352-353) şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

13.

Mehmed Ârif "Sizden biriniz, cemaat-i müslimin içinde, şer'in ve aklın kabul etmediği bir emr-i münkerin şüyuunu ve vücut bulduğunu görür ve bilir ise, onun hukuk-i İslâmiyesine terettüb eden vezâiftendir ki, o emr-i münkeri eliyle tağyir etsin. Yani onun ref'i icabına bizzat teşebbüs etsin, bilfiil ref' eylesin. Eğer o münkerin ref'i icraatına girişmesine bir mâni-i makul mütalaa eder yahut zaten ve sıfaten kudreti tealluk etmez ise, bari lisaniyle tağyir ve tebdiline çalışsın, o âdet-i seyyienin, o emr-i münkerin mütecâsirlerini levm ve tevbih etsin, onlara karşı kelam-ı hakkı söylemekten çekinmesin; şayet buna da muktedir değil ise, kalbiyle inkâr eylesin, bir yerde lakırtısı açılırsa müdâhenekârlıkla istihsan etmeye yeltenmesin de sükûtu ihtiyar ederek kalbiyle reddetsin. İşte bu üçüncü derecede bulunan inkâr-ı kalbî sahibinin imanı pek zayıftır." şeklinde Türkçesini verdiği 833. sıradaki hadis vesilesiyle Mısır'da ecnebi mektep meselesine değinir. Söz konusu olan kız mektebidir. Hristiyan terbiyesi alan kızların nasıl Müslüman çocuklara anne olacakları sorusuna cevap aranır: "Bir gün Mısır'da gezinirken, bir âli hanenin kapısında bir levha gördüm: Mevâ li'l-ihdasü medresetü'l-benât". Türkçesi sagîrû's-sin olanların yeri ve kızların mektebidir ibaresi yazılı idi. Okudum, medrese lafzı malum ise de öteki cümle nedir, ne olabilir? tefekkürü ile durdum. Civarında kapısı önünde ayakta bulunan komşu, benim durduğumu gördüğü gibi yanıma geldi. Zaten bildiğim zat olduğu için orasının ne olduğunu sordum. "İtalyanların açtığı bir kız mektebidir, sahihsiz çocukların da yeridir." dedi. "İtalyanların kendilerine mahsustur." dedim. "Hayır, umumidir, mektepte bütün İslâm komşularının ve uzakta bulunan mûtebarân-ı memleketin kızları okurlar. Başka mahallelerde de yerleri vardır." dedi. "Ne okunuyor?" dedim. "İtalyanca, Fransızca,

Arapça, elhasıl istek edilen lisan-ı meşhûrenin cümlesi okutturuluyor, nakış, tturuluyor, nakış, di-kiş, piyano dahi öğretilir. Lakin maşallah sekiz on yaşındaki kız çocukları bülbül gibi talim ettikleri lisanı söylüyorlar, yazıyorlar. Bizim mektebimizde beş altı senede kazanılacak malumatı burada iki senede tahsil ediyorlar, kazandıkları terbiye ve kemal de, o da başka bir fazilet addolunuyor.” dedi. Müteakiben “Buyurun, şurada, evimizde bir kahve içelim.” teklifini etti. Bu sırada zaten zihnim bin türlü mütalaanın güzergahı kesilmiş olduğundan bu zatla birkaç lakırtı etmek için teklifine muvafakat ettim ve beraberce hanesine gittim. Mektebin şerait-i duhulunu, verilen ücretin miktarını sordum. “şart-ı duhul, kızın altı yaşında bulunmasıdır, bilaistisna herkesin çocuğu girebilir, evvelleri beher ay ondan yirmi franga kadar ücret alınır iken, ahiren İtalya Devleti’nin verdiği karar üzerine, şimdi ücret-i tedrise kamilen affolundu, meccanen tedris ve terbiye olunuyor, bazen çocuklarımıza öğle yemeği dahi mektep idaresi tarafından ikrâmen veriliyor idi.” dedi.

“Maşallah, aferin İtalyanlara! Ne güzel! Semahat ve hukuk-i insaniyeye riayet ediyorlar! Aca-ba bu kadar masraf ve külfeti ihtiyar etmeleri bir menfaat mütalaasına mebni midir yoksa insaniyet namına bir hizmet midir?” dedim. “Elbette kendilerince bir menfaat mütalaasına mebnidir.” dedi.

Canım, hesap pek aşıkar iken, bu gaflete taaccüp ederim. Taallüm edenler erkek çocuklar olsa bir dereceye kadar söz götürür. Bu kız çocuklarına bir ecnebi lisanı öğretmekten bizce ne kazanılacak, onlara ecnebi terbiyesi vermekten ne hasıl olacak, farz edelim ki, hanım kızımız fevkalade Fransız lisanı öğrendi, terbiyesini kemale erdirdi. Kiminle izdivaç edecek? Haydi kendi terbiyesi ve fikrine muvafık bir koca da bulduk. Hangi cemiyete çıkaracağız? Bu hatuncağız hünerini, marifetini, terbiyesini göstermek için bir meydan isteyecek, bir Müslüman memleketinde o meydanı nerede bulacak? Zaten aldığı ilk terbiye nasara terbiyesidir. Onun için bize, memleketimize bakacak pederinin, müteâllikâtının eşekliğine hüküm ile beraber, bir Müslüman sulbünden gelmiş evladına, bazı emsalleri gibi, nedamet edecektir? Avrupa devletleri, bina-yı İşlâmiyetin temeline lağım koyuyorlar, Memleket ve diyanetimizin çiğergâhına kundak bırakıyorlar! Ne vakte kadar biz böylece sathî nazar olacağız?” (Mehmed Ârif, 1909, 359-360)

14.

Mehmed Ârif “Kölesini ve cariyesini vech u icab-ı şer’î olmaksızın bi-gayri hak darbeden kimse, yevm-i kıyamette kıyas olunur.” şeklinde Türkçesini verdiği 854. sıradaki hadisten hareketle kölelik ve cariyelik konusundaki yanlış anlamaları düzeltmeye çalışır. Ona göre söz konusu hadiste de belirtildiği üzere İşlâm’da Avrupalıların sandığı gibi bir kölelik ve cariyelik müessesesi yoktur. Asıl kölelik ve cariyelik sözde bu müesseseyi kaldırmayı vadeden ama uygulamada ise tam aksini yapan Avrupalılarda ve özellikle de İngilizlerde vardır:

Mısır’da Rakik Kalemi namiyle bir merkez, bütün mülhakatta da şubeleri vardır. Bu Rakik Kaleminin reisi yine Frenklerdir. Tek tük kaçağ suretiyle Sudan’dan getirilen kadın, erkek, kız, oğlan üserâyı şubeler behemehal merkeze isâl etmeye mecburdur. Merkezdeki memur büyüklerinin eline güya birer atık varakası verir, küçüklerle beraber nazar-ı muhafazada tutar. Frenklerden hizmetçi isteyenler, kalem-i mezbur reisine müracaat ettiklerinde onlara teslim edilir. Onlar da hizmet edip dururken, zaten umur-i diniye ve itikadiyece hiçbir sermayeye malik olmadıklarından tanassur ettirilir, alafranga bir kadın kıyafetine sokularak ötede beride hemcinsleri bulunan Sudanlıyeller ile ihtilât etmek, onların nazarını celp eylemek üzere serbestçe bırakırlar. Kız ve erkek çocuklar dahi Cizvit ve Frer gibi türlü türlü esami ile açılmış olan mekteplere konur, hükümetin nazar-ı itlâ önünde o kadar masum cayır cayır Hristiyan dinine sokulur. Her pazar günü mahsusen

yaptırılmış olan elbiselerle o mektep çocukları, tabur şeklinde olarak gezmek bahanesiyle memleketin bütün sokaklarında teşhir ile herkesin nazar-ı ibret ve itibarına arz olunur. Yine bunların bir kısmı da Frenklerin istek edenlerine hizmetçi olarak verilir. Muamele-i mebsuta, on beş yaşından aşağı bulunan kız ve erkek çocuklar ile alelumum nisvân-ı Sudaniyeye aittir. On beş yaşından yukarı olan erkek Sudanîler, zaten götürülmekte olduğundan o makûleler hesabımızın haricindedir. Bir Müslüman gidip de senet vermek ve kefil irâe etmek gibi kuyûd-i ihtiyatiye ile hizmet ettirmek için bir kız veya oğlan istese, Rakik Kalemî şimdi mevcudumuz yoktur. İnşallah geldiğinde veririz gibi sözlerle, o müracaat eden Müslümanı savıyor. Seneler geçiyor da bir Müslüman bir o yolda bir Sudanîye malik olamıyor. Vaktiyle Mısır'da haylice Sudanî tavattun etmiş olduğundan bunların yetim ve yetimleri dahi şubeleri vasıtasıyla bu merkeze gönderiliyor. Merkezden de mahut mektebin zir-i tertibine ve nezaretine veriliyor. Bir taraftan da tanassur eden bîvâyegân Avrupa'ya aşırılıyor. Hani ya bunlar esaretten kurtarılacak idi? Ne gezer! Maksat esaret sebebiyle Müslümanların muamelatına müdahale kapısı açmaktır. Afrika'da teksir-i muamelat ve münasebet ile kıta-yı cesîmeyi taht-ı esaret ve istilaya almaktır.” (Mehmed Ârif, 1909, 373-374)

15.

Mehmed Ârif “Evlat ile ebeveyn, zevc ile zevce, dost ile dostun arasını tefrik etmek için beyinlerine bürüdet ilka eden yahut ihvan-ı müsliminden bir kavmi değerinden ayıran veya ayımaya sa'y eden bizden değildir. O adam kendini Müslüman addetmesin.” şeklinde Türkçesini verdiği 860. sıradaki hadis vesilesiyle “İstanbul'dan Mısır'a gelmiş bir adamla bir Mısırın ihtilatına hükûmet-i Mısriyye hiçbir vakitte cevaz vermemiştir. Mümkün olduğu kadar İstanbul ile tarik-i ticaretin bile insidâdı ve bu vesile ile vuku bulacak ihtilatın kat'î sureti iltizam edilmiştir. Bu maksad-ı mel'unanenin vikayesi için istibdadın son derecesine kadar gidilmiş, değil Mehmed Ali'nin isyanı zamanında, Said ve İsmail Paşaların tevliyeti vaktinde bile bir Mısırın bir İstanbullu ile muhaberesi, dostluğu iştirilirse, o biçare adam, bir daha Mısır'a gelememek şartıyla Rusya'nın Sibirya'sına mukabil bulunan Sudan'a, hatt-ı istivâyaya kadar nef'i olur imiş. Hele İsmail Paşa zamanında bu babda nicelerinin canına kıyılmış, ne kadar mazlumların hanümanı söndürülmüştür. Buraları müddet-i medîde ahali ile ihtilat edilip de anlaşılmalıdır. Yoksa hükûm-i istibdadın tesiriyle o babda yazılmış bir kitap görmek mümkün değildir.

Ahali ise, zaten zaaf-ı kalp ile meftur ve meşhur olduğundan, Türklere muhalefetin hükûmetçe bâdî-i izdiyad-ı rağbet olduğunu hissettikleri gibi, az müddet zarfında hükûmetin marzisinin üst tarafına bile çıkmışlar. Bir Hristiyan'ı bir Müslüman Türk'ten daha kâbil-i kabul görüp, Türkleri gaddar, ahmak bir ecnebi, bir ecnebi Avrupalıyı şefik, zeki bir vatanî addetmişlerdir.” (Mehmed Ârif, 1909, 380-381) şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

16.

Mehmed Ârif “Mümin mümine karşı bir bina-yı metin hâlidir ki birbirini teşyid eder.” şeklinde Türkçesini verdiği 892. sıradaki hadis şerhinin bir yerinde “Mısır'da neler gördük? Bu darü'l-fâsikinde, Avrupa'da terbiye olunmuş o kadar gençlere, belki de ihtiyarlara mülaki olduk ki âlem-i İslâmiyete vücutları aynı mazarrat kesilmiş, babasından gördüğü ahlak ve âdeti usul-i idare-i beytiyeyi terk etmiş, yenisine layıkıyla intisap edememiş, servet-i mevrûsesini hiss-i diyanet ve milliyetle beraber zayi ederek, ne yapacağını şaşırılmış kalmış.” dedikten sonra sözlerini şöyle bitirir: “Yahu bu ne gaffet, nereye kadar bu cehalet, bu ne kadar tefrika, asır nereye ermiş! Fesübhânallah! Ahlak-ı umumiye-yi İslâmiye o rütbe-i fesada varmış ki, Mısırlılar Devlet-i Âli-

ye'nin Mısır'dan zeval-i himayesine muntazır, Şamlılar da başka bir heva ile ecânibe iltihak etmek hayalâtını mütezekkir, Araplar Türklere Nasrani gözüyle bakar, Türklerin de gaffet ve tefrikaları ciğerleri yakar!" (Mehmed Ârif, 1909, 397-415)

17.

Mehmed Ârif "Bir kabrin üzerine oturulmaktan ve kabrin kireçle tezyin olunmasından veya hut üzerine taşlar ve ağaçlar ile bina yapılmasından nehiy buyurdular." şeklinde Türkçesini verdiği 929. sıradaki hadisi "Asrımızın kuburunu nazar-i ibret ve dikkate alır isek, bu ferman-ı seniyyenin kamilen hilafını iltizam eylediğimiz zahir olur. Çünkü kabri tezyin etmek dahi inde'l-hakika asar-ı cahiliyedendir. Pek çok metanet ve rasânetine itina edilse dahi mülûk mekabiri olmaz ise, yüz sene sonra mahvolup biter ve sahib-i kabrin namı bile yirmi otuz sene sonra yani onu bilenlerin zevalini müteakip unutulur. Mülûk ve selâtin kaburu dahi, silsile-i evladının makam-ı saltanatında bulunmaları ile daimdir. Kitab-ı âlem tekallüb-i sahife-i havadis eylediği gibi cümlesi hak ile yeksan olur. Bırakalım evâil-i zamaniyeyi, bade'l-islâm güzerân eden hulefâ ve mülûkün kabirlerini arayalım, kaçını mamur olarak buluruz? Bir kabir, Firavune-i Mısıryede kemal-i ihtimamlarla otuz bin amelenin otuz sene çalışmasıyla vücuda getirdikleri, ehramlardan daha metin ve mamur olmasın, şimdi mevcut olanlarının en eâzimi, birtakım seyyâhinin bâdî-i teaccübü olmaktan ve ol vaktin hükûmetinin ahali üzerindeki tazyikâtına delâletten başka bir şeye yaramıyor. Derûnlarını oymuşlar, mevcut buldukları tabutları çıkarıp müzelere nakletmişler. Ve bazı ehramların içinde de biraz kemik parçaları bulmuşlardır. Hâlbuki bânileri âlemde ibkâ-yı nâm-ı ulviyet edelim, kabirlerimiz de saraylarımız gibi kıblegâh-ı âlem olsun emel ve ümidinde idiler. Bunlar kabirlerinin ebnâ-yı istikbâlin eğlencesi hükmünde olacağını hiç tahmin edememişler idi." (Mehmed Ârif, 1909, 428) şeklinde şerh eder.

18.

Mehmed Ârif 980. sıradaki "لا عقر في الاسلام" hadis-i şerifini "Akr diye, zaman-ı cahiliyede kubur-ı emvât üzerinde kesilen deve kurbanlarına tflak olunur. Yani İslâm'da kubur-ı emvât üzerine kurban kesmek âdeti yoktur.

Bu hadis-i şerifin bizim memleketimizde carîü'l-hükmü olan, adak kurbanlarına da hükmü şamil olabilirse de biz ancak bir azizin dergâhında ve bir velinin kabri civarında bulunan fukaraya it'âm olunmak için kesiyoruz diye kaçamak yolu bulabiliriz. Fakat Mısır'da cari olan âdeti tevîl edecek bir yol bulmak müşkilcedir. Hidiv-i Sabık İsmail Paşa'nın validesinin ve aile-yi Hidiviye-den ve muteberân-ı memleketinden daha bazılarının cenazelerinin teşyiinde bulunmuştum. Cenaze alayı kemal-i debdebe ve dârat ile geçerken, alayının önünde beş on adet camız yedeklenip gidiyor. Sebebini sual ettiğimde, meğer müteveffa hazretleri kabre indirilirken bu hayvanlar, istirahat-ı ruhi emeliyle kabri üzerinde kesilip fukaraya dağıtılacaktı. Hem hayvanlar cenaze alayının önünde yürütülerek şu faninin henüz muhafaza-i imtiyaz ettiğini ve âlem-i hakikatte dahi öylece şereflice, ikballice gitmekte olduğu itikadında bulduklarını âleme ilan ile ukalanın hande-i istihfaf ve istihzasına mazhar oluyorlar. Hem de sekiz on kurban kesmeye muktedirmiş gibi çocukçasına nümâyişlerde bulunuyorlar. Fesühânallah!" (Mehmed Ârif, 1909, 445) şeklinde şerh eder.

19.

Mehmed Ârif "Nâs üzerine bir zaman-ı fitne ve fesat gelir ki, o zamanda muhafaza-i din için sabretmek, avucu içinde korlanmış ateş parçasını tutmaya benzer." şeklinde Türkçesini verdiği 995. sıradaki hadis vesilesiyle "Hitta-i Mısıryyede oldukça teneffüs etmeye veyahut eli ayağı düzgün adamların ikametine mahsus olan köylerin hepsinde Cizvitlerin, Frerlerin velhasıl Avrupalı

misyonerlerin mektep ve medrese namı altında âli binaları, azim azim kiliseleri görülüyor. Binnis-be mamur olan Mısır-ı süfelâdan kat-ı nazar, Mısır-ı ulyanın yazın hararetin gölgede santigrat kırk ila kırk beş dereceye bâliğ olan yerlerinde yani Feyyum'da, Beni Süveyf'te, Minya'da, Asyut'ta Esna'da, Asvan'da, Vadi Halfa'da binlerle liralara sarfıyla yapılan büyük büyük mektepler, kubbeli kubbeli kiliseler, acaba insaniyet namına medeniyetin neşri ü tamimi emeliyle mi yapılır, bu külfetler, bu zahmetler, hep hasbeten lillah mı ihtiyar olunuyor?

Bakındı bir misal arz edeyim: Evladını Frer mektebinde tahsil ettirmek hevesinde bulunup fakat diyanet-i nasraniyeye müteallik telkinat ve vukuundan ihtirazen o hevesi fiile çıkarmakta mütereddit bulunan ehlibâdan birisi, bir gün Frer mektebinin müdürünü celp ile, diyanete müteallik bir söz söylememek şartıyla, oğullarını tahsil etmek üzere sizin mektebinize vereceğim teklifini ettiğinde, şartın kâbil-i tatbik olup olmadığına dair birçok mübahase cereyanından sonra, Mösyö Müdür şu neticede karar kılar ki, mektebin illet-i gâiye-i teşkiliyesine muhalif hareket mümkün değildir. Biz mutlak Hristiyanlığın neşri uğrunda bu kadar külfeti ihtiyar eylemişizdir. Etfale sarihan, delâleten, remzen, işaretten, fiilen, kavlen her suretle Hristiyanlık telkin etmek vazife-i esasiyemiz iktizasıdır. Onun hilafında hareket elimizden gelmez, şu kadar ki sizinle olan hukuk-ı kadîmeye binaen tervec-i maksat arzu ettiğimden mektepteki hocalardan, mübâlât-ı diniyesi olmayan, feylesof meşrep birisi vardır, onu tayin edeyim de vakt-i muayyenatında gelip evinizde çocuğa ders göstereyin.” (Mehmed Ârif, 1909, 451-455) şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

Sonuç

Mehmed Ârif 19. asrın birinci yarısı biterken doğmuş ve ikinci yarısı biterken de vefat etmiştir (1845-1897). Eserlerinde yarısını yaşadığı asrın hemen neredeyse tamamını anlatmıştır. Bu anlatım Mısır dolayımında 1805'te başlamış ve 1893'e kadar devam etmiştir. Yarım asrı aşan hayatını da eserlerine yansıtmıştır. Birçok devlet görevi bulunan Mehmed Ârif, “Başımıza Gelenler” adlı eserinde “Mühimme Başkâtibi” olarak katıldığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni ve eserin “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl” kısmında ise, 1885-1897 yılları arasında “Mısır Fevkalâde Komiserliği Başkâtibi” olarak bulunduğu Mısır'ın yaklaşık bir asırlık zaman dilimini söz konusu etmiştir.

Eserleri vefatından sonra oğulları tarafından Mehmed Ârif adıyla Kahire'de yayımlanan Mehmed Ârif Bey “Başımıza Gelenler” adlı eserinde bir de hadis şerhine yer vermiştir. Bu hadis şerhi onun “Binbir Hadis” şerhinde de neredeyse hemen aynı şekilde yer almıştır. Yazarın sonra yayımlanmakla birlikte önce yazdığı “Başımıza Gelenler”deki hadis **şerhinin** önce yayımlanmakla birlikte sonra yazdığı “Binbir Hadis”te yer alması bu iki eserden ilkinin sonrakine kaynaklık ettiği şeklinde yorumlanabilir. Hatta “Başımıza Gelenler”in “Mısır'a Dair” başlıklı “Zeyl” kısmı ayrı bir eser olarak düşünülür ve eserler arası göndermelere bakılırsa “Başımıza Geleneler”, “Mısır'a Dair” ve “Binbir Hadis”ten oluşan bir üçlemeden bile söz edilebilir.

Mısır'ı, “Devlet-i Osmaniyye ve daha doğrusu Ümmet-i Muhammediyye” dediği Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak gören Mehmed Ârif'in söz konusu hadis şerhinde “Hatta görülmez mi ki, bizim sofralarımızda bile herkesin yemekle meşgul iken sofradan kalkan birisine “Otur, ordu bozanlık etme!” derler. Yani sofrada teşkil ettiğimiz halka-i ittihadı rahne vermeye, tefrika-i şeytaniye cemiyetimiz içine o gedikten rehyâb duhul olmasın diye, o şahs-ı muhâlif, arkadaşları tevbih etmek isterler. Demek ki ordular, bir âdemin geriye dönmesi sebebiyle bozulmaya bed' etmese, hamîre-i tıynetî askerlikle yoğrulmuş olan Osmanlılar nazarında bu söz darb-ı mesel hükmünü almaz idi.” şeklinde verdiği hüküm Mısır'a da şamil kılınabilir.

Extended Abstract

There is a very close relationship between the life and the book. In this vein, the phrase “the book of life” is very telling. This description is used for Quran, based on the statement “all books are in fact read to understand a single book which is the Holy Quran”, but it can also be said to apply to other books. However, here one needs to underline a point, which is in a sense obvious, that as the book affects the life, the life affects the book as well. Rather the two in a reciprocal interaction. The three degrees of knowing presents a good example for this interaction, namely “ilme’l-yakin”, “ayne’l-yakin” and “hakke’l-yakin”. According to the this, one first acquires information about a certain object, then makes observation and after that combines or incorporates the two. This method which is like one of gradual integration can be applied by, depending on the situation, replacing the main elements. Life stories of authors have a similar dynamic. Firstly all works of the author are included in the story. Mehmed Ârif Bey’s life and works are reviewed from this perspective, one can see that both of his works are products of his life. Both “Binbir Hadis (A thousand and One Hadiths)” (1901) and “Başımıza Gelenler (Things Befell on Us)” (1903) were written while he was in the service of Gazi Ahmed Muhtar Pasha. “Başımıza Gelenler” is related to the period when he was chief clerk under Gazi Ahmed Muhtar Pasha who was then commander-in-chief of Anatolian army in 1877-1878- Ottoman-Russian war, also known as “93 Harbi (war of 93)”. And “Binbir Hadis” is linked to the period he served as chief clerk when the Pasha was Extraordinary Commissioner of Egypt. Both works contain references to Egypt. Both works were published posthumously in Egypt. The author has written an addendum to the end of “Başımıza Gelenler” titled “Mısır’a Dair (on Egypt)”. In “Binbir Hadis” he used examples from his daily life in Egypt while explaining some hadiths. In this paper, these two works will be examined with respect to their portrayal of Egypt. To this end, a number of examples from Mehmed Ârif Bey’s references, observations and anecdotes in relation to life in Egypt will be provided. Such examples illustrate various aspects of political, social and intellectual spheres of Egypt of the time. It would be fair to state that the author generally adopts a critical attitude in this regard. For him, political elite of the country presents a problematic character in their dealings with representatives of European powers, one of unwarranted respect and admiration while in fact a stand in the opposite direction would be more appropriate considering the apparently colonialist nature of their presence. Similarly, Mehmed Ârif Bey finds in Egyptian society tendencies and practices which contradict what was prescribed in some hadiths. The preference of worldly pursuits over endeavors to comply with God’s commands and an inability to assume a political ethos constituted by Islamic values can be named among those instances. Again in this vein, intellectuals and religious scholars of Egypt are perceived as failing to possess a mindset that can empower political and moral status of Muslims or, to put it more bluntly, they are depicted as enablers of colonial influences. As a result, one can conclude that Mehmed Ârif Bey’s life, which coincided with a period where Ottoman power was crumbling, shaped his works that contain a disheartening Egyptian context. Accordingly, “Başımıza Gelenler” and “Binbir Hadis” provide a window to the life of a late Ottoman official and intellectual whose experiences, or rather accounts of his experiences, present a valuable perspective of Egypt of a specific time.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / **Use of Artificial Intelligence:** No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Kaynakça

Adıgüzel, M. S. (2022). “*Bir Kitabın Tab’ı Meselesi.*” ed. Dr. Sheeba Sardar Ali Samira -Khadhraoui Ontunc, Proceedings Book: 5th. International African Conference on Current Studies, February 2-5, 2022 Cairo, Egypt.

Akay, H. (2018). *Kahire Şiirleri*. İstanbul: Şule Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1972). *Hazreti Muhammed ve Hadisleri*. İstanbul: Okat Yayınevi.

Hüseyin Râci Efendi (t.y.c.) *Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*. hzl. Ertuğrul Düздаğ. İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş., Ofset Tesisleri, 2 cilt, Tercüman 1001 Temel Eser.

Mehmed Ârif (1901). *Binbir Hadis*. Mısır: Maarif Matbaası.

Mehmed Ârif (1903). *Başımıza Gelenler*. Mısır: Maarif Matbaası.

Mehmed Ârif (1910). *Başımıza Gelenler*. Dersaadet: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası.

Mehmed Ârif (t.y.a.) *Başımıza Gelenler*. hzl. Ertuğrul Düздаğ. İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş., Ofset Tesisleri, 3. cilt, Tercüman 1001 Temel Eser.

Mehmed Ârif (t.y.b.). *Binbir Hadis*. hzl. Ahmet Karaman. İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş., Ofset Tesisleri, 2 cilt, Tercüman 1001 Temel Eser.

Mehmed Ârif, (1909). *Binbir Hadis*. Kahire: Ceride Matbaası